

KUIDAS HURTA KOKKU PANNA?

Jakob Hurt. Keelemees. Koostajad Jaak Peebo ja Hando Runnel. Eesti mõttelugu 107. Tartu: Ilmamaa, 2012. 376 lk.

Jakob Hurdalt on mõtteloo sarjas varem ilmunud kogumik „Looja ees” (2005), nii et „Keelemehega” tõusis Hurt nende väheste hulka, kes kajastub sarjas rohkem kui ühe raamatuga. Internetis leiduvatest mõtteloo ülevaattetabelitest nähtub, et Karl Ast Rumorilt ja Lennart Merelt on ilmutatud kummaltki koguni kolm raamatut, kaks köidet on avaldatud lisaks Hurdale veel Juhan Luigalt, Uku Masingult, Ants Oraselt, Konstantin Pätsilt, Gustav Suitsult ja Jaan Tõnissonilt. Asjaolu, et sarja valik peegeldab selgelt peatoimetaja Hando Runneli ja tema mõttekaaslaste maitsemaailma ega anna piisavalt mitmekülgselt ja teraviklikku pilti eestlust mõjutanud mõttevooludest, on küllap põhjusega kritiseeritud,¹ aga Hurda koha pealt ei saa teise köite lisamisele mahulises mõttes küll mingeid etteheiteid teha. Ükskõik kas käsitleda mõtteloo sarja eestluse autahvlina või läbilõikena, Hurt on selles igal juhul vähemalt kahe köite väärilise koha välja teeninud.

Küsitavam võib tunduda köite pealkirjas avalduv teemavalik. Kas Hurt on eesti mõtteloo seisukohalt tõesti keelemees? Sellekohaseid kõhklusid ennetaades selgitavad koostajad Jaak Peebo ja Hando Runnel juba tutvustavas lakkatekstis: „Kes oli Jakob Hurt? Meie

rahvaluulekuningas! – vastatakse enamasti [---] Põgusalt teatakse ka, et Hurt oli õpetaja, tähendab kirikuõpetaja [---] Aga keelemees Hurt? – Temast teatakse kõige vähem. Käesoleva raamatu mõte on tutvustada võimalikult rahvalikul kujul Hurda enese meelest tema tähtsaimat elutahku. Jah, tema kuulub kõrgema keeleteadusliku haridusega eesti soost keelemeeste hulka.”

Kui nii, siis nii. Miks ka mitte. Ehkki Hurda põhipanus jäi kõrvale ka „Eesti mõtteloo” sarja esimesest kogumikust, kus tõusid (igati huvipakkuvalt) esiplaanile hoopis tema rahvavalgustuslikud kalendrijutud ja lõunaeesti keel.² Aga selge see, et kui seoses Hurda 150. sünniaastapäevaga meie teisel ärkamisajal suur hulk tema olulisemaid asju taasavaldati, siis pole mõtet neid lihtsalt linnukese pärast veidi teises kombinatsioonis paarkümmend aastat hiljem uuesti publitseerida. Pigem tõesti teadvustada hoopis Hurda panust eesti keele edendamisse, eriti kui eeltöö selleks oli juba ammu tehtud, nagu Jaak Peebo oma saatesõna lõpus tunnistab. Sealt saame teada, et mõte koondada Jakob Hurda keeletööd õppematerjalina ühte väljaandesse tekkis Tartu Ülikooli eesti keele kateedris veerand sajandit tagasi, ilmselt sellesama ümmarguse tähtpäeva innustusel. Kirjutised pandigi kokku ja varustati põhjalike kommentaaridega, kuid väljaandmiseni tookord ei jõutud. Nii et materjal oli ette valmistatud, praegu jäi üle ainult õppeotstarbeks

¹ Vt nt P. Helme, Veidi lonkav mõttelugu. – Eesti Ekspress 19. VI 2011.

² Vähemasti siinkirjutaja meelest: vt K. Ross, Heeringast ja eesti asjast. – Sirp 23. XII 2005.

mõeldud kommentaarid uuesti välja visata, „kuivõrd tegemist on suuremale üldsusele mõeldud väljaandega”, ja raamat avaldada.

Kõige põnevam ja väärtuslikum tükk uues raamatus on küllap siinne pikim seni avaldamata käsitlus „*Onomatopoeetica Estonica*” – Põlva kihelkonnast pärit onomatopoeetiliste sõnade põgusalt kommenteeritud loend, mis oli Hurda esimene avalikkuse ette jõudnud keeleline uurimus ja mille ettekandmise ajal 1862. aastal Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul ta juba samal aastal seltsi kirjavahetajaks liikmeks valiti. Haruldasemate sõnade loendeid ja kasutuskonteksti selgitusi on alati õpetlik ja silmaringi avardav lugeda, isegi kui siit ühtegi seni mujal registreerimata murdesõna juurde ei peaks leitama.

Laiemat „rahvalikku” lugemishuvi, mida lakatekstil lubatakse, võiks kohati pakkuda ka Hurda enda eesti keel. Metakeele mõttes on näiteks „*Onomatopoeetica Estonica*” kõrvale intrigeeriv lugeda kaks aastat hilisemat krestomaatiliselts kuulsat kirjutist „Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi”. Omal ajal oli see värske ja uuendusmeelne kirjatükk, mis aitas oluliselt kaasa praeguseni kehtiva kirjaviisi levimisele. Foneetika on vahepeal muidugi kõvasti edasi arenenud, mistõttu mõnedki Hurda selgitused ammu enam paika ei pea, kuid veelgi enam on muutunud eesti keel teadusliku kirjelduse keelena. Hurda 1864. aastal ilmunud tekst oli üks esimesi, kus eesti keelt keelekirjelduskeelena kasutati. Praegu, mil eesti keel on teaduskeelena ammu küpsuse saavutanud (ja pigem juba taas oma positsioone loovutama hakkab), on lausa liigutav lugeda, kui vaevaline see pooleteise sajandi tagune algus tegelikult oli. „Lühikese õpetuse” võrdlus siinse „*Onomatopoeistica Estonicaga*”, mis oli Õpetatud Eesti Seltsis ettekandmiseks loomulikult kirja pandud saksa keeles ning on praeguses ko-

gumikus avaldatud Kai Tafenau tõlkes, annab aimu, kui kaugel maas eesti keel 1860. aastatel kaasaegsest arenenud saksa teaduskeelest oli. Ehkki tegemist on ajaliselt varasema kirjutisega, mõjub „*Onomatopoeistica Estonica*” keeleliselt palju küpsemana. Ja usutavasti mitte tõlkija stilistilise manipulatsiooni tagajärjel, vaid sellepärast, et saksa keeles lihtsalt oligi tol ajal lihtsam ja loomulikum niisugustest asjadest mõelda ja kirjutada.

Enamiku kogumikus avaldatud keelekorralduslike tekstide korral tekib siiski kahtlus, kas praegune „suurem üldsus” neid enam lugeda suudab. Metakeele ärkamisaegne stiil ja koolipapalik sõrmega näitamine on erialase ettevalmistuseta lugejale niigi vänge kraam, samas kui sisulist kirge võib vormipaaride *elasid ~ elasivad, parandatakse ~ parandakse* jms üle arutamine kütta vist ainult professionaalsete keeleteimetajate seas. Muidugi, mine tea, vahel ilmutavad eestlased keelekorralduslike otsuste vastu ootamatult ägedat üldrahvalikku huvi. Siiski tundub, et tollase keelealase kirjanduse nautimiseks vajab isegi keelehuviline mitteprofessionaalne lugeja praegu juba mingit abistavat vahenduslüli, st selgitusi ja kommentaare, mis paigutaksid materjali üldisesse, keeleteadusliku diskursuse arengut avavasse konteksti ja haagiksid tollased vaidlused tänapäeva problemaatikaga. Arnold Kase sissejuhatav tutvustus „Hurt keelemehena” on muidugi pädev ja põhjalik, aga see on 80 aastat vana ja praeguse noorema lugeja jaoks seega ise peaaegu samasugune eelajalugu nagu Hurt. See pärast on tegelikult väga kahju, et need veerandsada aastat tagasi kirjutatud õppeotstarbelised kommentaarid, mida Jaak Peebo eessõnas mainib, raamatust välja jäeti – need oleksid asja tänapäevale natukenegi lähemale toonud. Eriti hea olnuks muidugi, kui neile oleks lisatud uusi, viimastest õigekeelsus-

alastest arusaamadest lähtuvaid selgitusi. Kommentaaride väljajätmine ei too teksti automaatselt õppekirjanduse rubriigist rahvaliku lugemisvara hulka, nagu koostajad lakateksti ja saatesõna järgi näivad olevat lootnud, vaid tõenäoselt oleksid mõõdukad ja arukad selgitused raamatu loetavusele, vastupidi, just kasuks tulnud.

Ses mõttes võib Hurda värske kogumiku laadsete uusüllitiste mõttekuse üldse küsimärgi alla seada. Raamat on muidugi raamat ja tänuväärt asi igal juhul, ning „Eesti mõtteloo” sarja tervikus on Jakob Hurda „Keelemehel” ka sellisena kindlasti oma koht. Aga Hurda vaimse pärandi terviklikkusest lähtudes jääb ta selgituste ja kommentaarideta paratamatult juhuslikuks ega ole ju isegi Hurda keelealaste kirjutiste kokkukogumise mõttes täielik, nagu Jaak Peebo eessõnas tunnistab. Rääkimata sellest, et „Meie koolitatud ja haritud meestest” oma eesti rahvuseluse kreedoga (saada arvulise väiksuse kiuste vaimult suureks) mõjub siinses raamistuses kuidagi arusaamatuna. Keelega on ta natukene seotud küll ja põhimõtteliselt peaks see tekst „Eesti mõtteloo” sarjas tõesti leida olema. Mõneti on mõistetav seegi, et kui sellest Helmes peetud kõnest mujal juba nii palju on kirjutatud ja kui seda uustrüki aluseks olnud ja joone all ning raamatu lõpus viidatavas 1939. aasta kordustrükis³ saatis Hans Kruusi leheküljeline kontekstualiseeriv selgitus ja 1989. aasta kordustrükis⁴ Mart Laari poole-

leheküljeline selgitus, siis midagi uut siia lisada ju poleks. Aga seda vanagi tasunuks korrata, sest karta võib, et osa noorematest lugejatest takerdub ärkamisaegsetesse stiilikeerudesse ega tule nüüd selle pealegi, et see on s e e tekst.

Hurda mõõtu suurmeeste looming väärriks kindlasti enam või vähem täielikult kokku kogutud ja korralikult kommenteeritud teoseid. See on muidugi üüratu töö ja tundub eriti lootusetu Jakob Hurda puhul, kelle panus eesti asjasse on olnud nii mitmekülgne, et pole selge, kes tema pärandit haldama peaksid – kas ajaloolased, rahvaluuleteadlased, keeleteadlased või kirjandusloolased. Esialgu tasuks keskenduda seda järku persoonide kõigi kirjutiste esmatrükkide digitaalselt kättesaadavaks tegemisele mingil *estica*-leheküljel. Näiteks Eesti Kirjandusmuuseumi omal, kus Hurda esindatus praegu veel paraku väga hõre on (http://kreutzwald.kirmus.ee/et/lisamaterjalid/ajatelje_materjalid?item_id=14&page_start=&table=Persons), nii et sealt tekstide otsimisel DIGAR-i kaudu jõuab ainult raamatuni „Pildid isamaa sündinud asjust”. Pigem tasuks sinna tasapisi Hurda esmatrükkide lisada lootuses, et kunagi hiljem neid ka kommenteerima ja kontekstualiseerima asutakse. XIX sajandi klassika puhul pakub esmatrükkide digitaalpildis lugemine suuremat elamust kui ilma kommentaarideta ümberkirjutuste lõputud uuestitrukid.

³ Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Toim Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1939, lk 64–79.

⁴ J. H u r t, Kõned ja kirjad. Koost Mart Laar. Tallinn: Perioodika, 1989, lk 20–33.

KRISTIINA ROSS